त्रैवर्णिकाधिकारं प्रमेदिरे । तथा सति "स किलाश्रम-मन्यमाश्रितः" इति अत्रापि कविनाप्ययमेव पक्षो विवक्षित इति प्रतीमः । अन्यथा वानप्रस्थाश्रमतया व्याख्याने "विदधे विधिमस्य नैष्ठिकं यतिभिः सार्द्धमनग्निमग्निचित्" इति वक्ष्यमाणेनानग्निसंस्कारेण विरोधः स्यात् अग्निसंस्काररहितस्य वानप्रस्थस्यैवाभावात्" । अतएव मनुना "अनेन क्रमयोगेन परिव्रजति यो द्विजः इति द्विजमात्रस्य परिव्रज्याधिकार उक्तः । एवञ्च महता प्रयत्नेन शङ्कराचार्येण ब्राह्मणस्यैव संन्यासेऽधिकारस्य समर्थनं तिदण्डविषयमिति । एतेषु आश्रमेषु ब्रह्मचर्य्यस्य नित्यत्वम् इतराश्रमाणां "यमिच्छेत्तु तमावसेत्" इति मिता० श्रुतवचनात् इच्छाधीनतया काम्यत्वम् । तत्राश्रमाणां समुच्चयपक्षः कामनावतएव, विकल्पस्तु अकामनावतो विरक्तस्य, । अधिकारिभेदाच्च आश्रम समुच्चयविकल्पपक्षौ मिता०समर्थितौ यथा

"वनात् गृहाद्वा कृत्वेष्टिं सार्ववेदसदक्षिणाम् । प्राजापत्यान्तदन्ते तानग्नीनारोप्य चात्मनि । अधीतवेदो जपकृत् पुत्रवानक्षदोऽग्निमान् । यजमानश्च यज्ञकृन्मोक्षे मनः कुर्यात्तु नान्यथा" वा० । यावता कालेन तीव्रतपःशोधितवपुषोविषय कषायपरिपाको भवति । पुनश्च मदोद्भवायङ्कानोद्भाव्यते । तावत्कालं वनवासं कृत्वा तत्समनन्तरं मोक्षे मनः कुर्यात् । वनगृहशब्दाभ्यान्तत्सम्बन्ध्याश्रमोलक्ष्यते । मोक्षशब्देन च मोक्षैकफलकचतुर्थाश्रमः । अथ वा गृहात् गार्हस्थ्यादनन्तरं मोक्षे मनः कुर्यादनेन च पूर्वोक्तश्चतुराश्रमसमुच्चयपक्षःपाक्षिक इति द्योतयति । तथा च विकल्पो जाबालश्रुतौ श्रूयते । "ब्रह्मचर्य्यं परिसमाप्य गृही भवेत् गृही भूत्वा वनी भवेत् वनी भूत्वा प्रव्रजेत् यदि वेतरथा ब्रह्मचर्य्यादेव प्रव्रजेद्गृहाद्वा वनाद्वेति" । तथा गार्हस्थ्येतराश्रमबाधश्च गौतमेन दर्शितः । "एकाश्रमन्वाचार्याः प्रव्रज्याविधानात् गार्हस्थ्यस्येति" । एवञ्च समुच्चयविकल्पबाधपक्षाणां सर्वेषां श्रुतिमूलत्वादिच्छया विकल्पः । अतो यत्कैश्चित् पण्डितंमन्यैरुक्तम् स्मार्त्तत्वाद्वैष्णिकत्वादीनाङ्गार्हस्थ्येन श्रौतेन बाधः । गार्हस्थ्येनानधिकृतान्वक्लीवादिविषयता वेति । तत्साध्यायाध्ययनवैधुर्य्यनिबन्धनमित्यपेक्षणीयम् । किञ्च । यथा विष्णुक्रमणाज्जावेक्षणाद्यनमतस्य पङ्ग्वादीनां श्रौतेष्वनधिकारस्तथा स्मार्त्तेष्वप्युदकुम्भाहरणभिक्षाचर्य्यादिमत्वात् कथं पङ्ग्वादिविषयतया नैष्ठिकत्वाद्याश्रमनिर्वाहः । अस्मिन्नाश्रमे ब्राह्मणस्यैवाधिकारः । "आत्मन्यग्नीन् समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद्गृहात्" । तथा "एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः" इत्युपक्रमोपसंहाराभ्यां मनुना ब्राह्मणस्याधिकारप्रतिपादनात् । "ब्राह्मणाः प्रव्रजन्तीति" श्रुतेश्चाप्यजन्मन एवाधिकारो न द्विजातिमात्रस्य । अन्ये तु त्रैवर्णिकानाम् प्रकृतत्वात् "त्रयाणाम् वर्णानाम् वेदमधीत्य चत्वार आश्रमा" इति सूत्रकारवचनाच्च द्विजातिमात्रस्याधिकारमाहुः । यदा वनात् गृहाद्वा प्रव्रजति तदा सार्त्तवेदसदक्षिणाम् सार्ववेदसी सर्वधनसम्बन्धिनी दक्षिणा यस्याः सा तथोक्ता ताम् प्रजापतिदेवताकामिष्टिं कृत्वा तदन्ते तान्वैतानानग्नीन् आत्मनि श्रुत्युक्तविधानेन समारोप्य चशब्दात् "उदगयने पौर्णमास्यान् पुरश्चरणमादौ कृत्वा शुद्धेन कायेन अष्टौ श्राद्धानि निर्वपेत् द्वादश वा" इति बौधायनाद्युक्तं पुरश्चरणादिकञ्च कृत्वा । तथाऽधीतवेदो जपपरायणोजातपुत्रोदीनान्वक्षपर्यार्थिसार्थाय यथाशक्तदक्ष भूत्वा अनाहिताग्निर्ज्यैष्ठत्वादिना प्रतिबन्धाभावे कृताधानो नित्यनैमित्तिकान् यज्ञान् कृत्वा मोक्षे मनः कुर्यात् चतुर्थाश्रमं प्रविशेत नान्यथा । अनेनाग पाकृतर्णत्रयस्य गृहस्थस्य प्रव्रज्यायामनधिकारन्दर्शयति । तथाच मनुः । "ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनोमोक्षे निवेशयेत् । अनपाकृत्य मोक्षन्तु सेवमानो व्रजत्यध इति" । यदा तु ब्रह्मचर्य्यात् प्रव्रजति तदा न प्रजोत्पादनादिनियमः । अकृतदारपरिग्रहस्य तत्रानधिकाराद्रागप्रयुक्तत्वाच्च विवाहस्य । न च ऋणत्रयापाकरणविधिरेव दारानाक्षिपतीति शङ्कनीयम् । विद्याधनार्जननियमवदन्यप्रयुक्तदारसम्बन्धेतस्यानाक्षेपकत्वात् । मनु "जायमानोवै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणवान् जायते ब्रह्मचर्य्येण ऋषिभ्यो, यज्ञेन देवेभ्यः, प्रजया पितृभ्यः" इति जातमात्रस्यैव प्रजोत्पादनादीन्यावश्यकानीति दर्शयति, नैवम् न हि जातमात्रोऽकृतदाराग्निपरिग्रहो यज्ञादिमधिक्रियते । तस्मादधिकारी जायमानो ब्राह्मणादिर्यज्ञादीनतुतिष्ठेदिति तस्यार्थः । ततश्चोपनीतस्य वेदाध्ययनमेवावश्यकम् । कृतदारपरिग्रहस्य प्रजोत्पादनमपीति" ततश्च ब्रह्मचर्य्याश्रमस्यैव नित्यत्वमितरेषां तु "यमिच्छेत्तु . तमावसेत्" इति मिताक्षराश्रुतवचनात् काम्यत्वमेव । ऋणत्रयापाकरणावश्यकता तु कृतविवाहस्यैवेति सिद्धम् ।

आश्रमाश्च चतुर्विधाः । ब्रह्मचर्य्यगार्हस्थ्यवानप्रस्थभिक्षुकभेदात् । "ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोय-